

Tillmann J. A.

A világ közelebb van, mint gondolná

A médiumok paradox működéséről

*A távolság olyan mértékben nő,
amilyen mértékben legyőzük.*

Hannes Böhringer (2006)¹

Tudásunk a világról nem kis részben közvetett. Mindaz, ami a közvetlen tapasztalat körein kívül van vagy volt, közvetítés révén ér el bennünket.² A modern tevékenységek és életterületek szét differenciálódásának folyamatában a médiumok szerepe, száma és jelentősége folyamatosan növekszik. Így egyre növekvő mértékben és intenzitással közvetítik a közvetlen tapasztalat övezetén kívül eső világot.

A médiumokról elterjedt vélekedés szerint a világban mint világalbumban mindenki összeköttetésben áll mindennel és mindenkivel. A médiumok egyre tökéletesebben hidalják át a távolságot, szolgálják az általános kommunikációt. Ám a mediális mindenség kiterjedése és sűrűsödése korántsem vezet kölcsönös megértésre. A médiumok fejlődése kétségtelenül fokozza az emberi együttélés kiterjedését (McLuhan), ám ez paradox hatású – a tér áthidalásának viszonylatában csakúgy, mint a kommunikáció működését tekintve. A médiumokkal kapcsolatban számtalan mitikus elképzelés született és virul. Ezek főként három vonatkozásban jelentkeznek: a médiumok tartalmaival, a médium technikai újdonságával és a médium létmódjával kapcsolatosak.

¹ Az idézet az alábbi linken olvasható: http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_szintesemmi/10_zseb.html.

² A médiumról gondolkodva McLuhant követjük. Nemcsak azért, mert ő hozta forgalomba a médium fogalmát, hanem azért is, mert a legszélesebb értelemben gondolkodott róla. Harold A. Innis nyomán olyan széles értelemben használta a fogalmat, hogy az a közvetítés minden nemét felölelte – a hírközléstől a közlekedésig, a postától az úrhajózásig.

A tartalmak körül

A médiumok tartalmaival kapcsolatos mitikus elképzelések abból erednek, hogy *mi* és *hogyan* kerül közvetítésre. Ezek az oralitás és az írásbeliség különféle, évezredekken át fennálló formáihoz és technikáihoz kötődnek. Az írás és a kép technikai sokszorosíthatósága döntő fordulatot hozott (Eisenstein 2005). Ennek következtében a keresztény univerzalitás általános érvényének lebomlása felgyorsult, a reneszánszban előbb az antik mítoszvilág is újjá éledt (Windt 1984), majd pedig kezdetét vette a modernitás nagy mitológiájának, a nemzeti mítoszoknak a kialakulása. „A nyomtatás azáltal, hogy a nemzeti nyelveket tömegmédiumokká vagy zárt rendszerekké változtatta, létrehozta a modern nacionalizmus uniformizált és centralizált erőit” (McLuhan 2001: 224). Bár a nemzeti mitológiák kialakulásában más tényezők is közrejátszottak, a nyomtatott médiumok szerepe döntő jelentőségű, mivel létrehozták az írásbeliségen alapuló nemzeti kulturális tereket (képzeteket, toposzokat, diskurzusokat etc.).³

A második döntő fordulat a 20. század közepén következett be, amikor kialakultak a technikai kép- és hangrögzítés, ill. -továbbítás média- és intézményrendszerei. McLuhan ezen rendszerek működésmódját és annak hatását első könyvének kezdetén így írta le: „Oly korban élünk, amelyben magasan kvalifikált individuumok ezrei először csináltak hivatást abból, hogy a közgondolkodást alakítsák, manipulálják, kizsákmányolják és ellenőrizzék” (McLuhan 1951).

A médiakritika és a médiumokkal kapcsolatos társadalomtudományi megközelítések azóta is többnyire az ebből adódó tartalmakra irányulnak, ami a széles körű kulturális, politikai és egyéb következményeket tekintve teljességgel indokolt. A médiumok hatása azonban túlmegy ezeken a területeken, és a világ legszélesebb értelemben vett érzékelését is érinti.

McLuhan az *Understanding Media* című munkájában többször és nyomatékkal ír arról, hogy a pusztán a közvetített tartalmakra irányuló figyelem nem képes feltárni a médium jelenségét: „nagyon is jellemző, ahogy minden médium »tartalma« vakká tesz a médium létmódjával szemben” (McLuhan 1995: 23). „A program és a »tartalom« elemzése nem ad semmiféle utalást e médiumok mágiájára és küszöb alatti energiájára” (McLuhan 1995: 40).

Az új médiumok heves fogadtatása

Egy új találmány, egy technológiai nóvum olyan érdekesség, ami várakozásokat, reményeket, olykor félelmeket kelt. „Azok, akik először tapasztalják egy új technológia kezdetét, legyen az ábécé vagy rádió, igen hevesen reagálnak rá” (McLuhan 2001: 36).

Az új technológiákkal kapcsolatos *heves reagálások* megtapasztalására az elmúlt időszakban is számos alkalom adódott. Lehetett ez a falu első televíziókészüléke által kiváltott hatás, vagy a mobiltelefonok megjelenésének élénk érdeklődéssel kísért fogadtatása (Tillmann 1997a: 17, 2007: 55). Igazi mitológia kibontakozását azonban nem is annyira ezen készülékek, hanem inkább az internet esetében, elterjedésének korai fázisában lehetett megfigyelni.

1994-ben, majd az azt követő két évben részt vettem a *MetaFórum* című nemzetközi konferenciasorozaton, amelyen jelen volt a korabeli hálózati kultúra művelőinek színe-ja-

³ Ezt Benedict Anderson az Európán kívüli kultúrák vonatkozásában is meggyőzően kimutatta (Anderson 2006).

va.⁴ E tanácskozásokat a hálóval kapcsolatos különféle várakozások és remények igen magas hőfoka jellemezte. Ezek a kifejezés szabadságának lehetőségeitől az új társadalmi szerveződésekkel kapcsolatos utópiákon át a (net)művészet új korszakának meghirdetéséig terjedtek.

A hálózati hiedelemvilágnak ezt a felhabzását akkor valamiféle elektronikus elragadtatásnak érzékelttem (Tillmann 1997b: 5). Ennek hevessége azóta alábbhagyott, de korántsem hunyt ki teljesen.

A világ közelebb van, mint gondolná

A modern médiumok hatásának mélysége és átható volta ebben a reklámszövegben híven jut szóhoz. A különféle felületeken és nyelveken terjesztett légitársasági hirdetés szövegében az ezredforduló mediális hiedelmeinek hatása, kondenzált mítoszvilága jelenik meg. Mert mit is állít ez a mondat? Mi az *elgondolása* a világról?

A hirdetés alapján azt állítja, hogy a világ nem itt, hanem máshol van. Állítja még, hogy ez a máshol valahol „messze” rejlik. Továbbá azt is, hogy ez a „messzi” az általánosan elgondolt távolság mértékénél valamivel mégiscsak közelebb van. S persze azt is, hogy a távoli világ ennek ellenére – a légi szállítást szolgáló társaság révén – megközelíthető és elérhető.

A szövegírónak (és megbízóinak) is nyilvánvalóan az volt az *elgondolása* a világról, hogy „messze” van. Miként az is, hogy ebben a szöveg olvasói szerte a világban tömegesen osztotznak, s erre az általánosan elterjedt meggyőződésre tekintettel egy eredményes hirdetési stratégiát lehet felépíteni.

A kérdés valójában az, hogy – a hirdetési hatékonyságon túlmenően – mennyiben érvényes ez az elgondolás? Ugyanis ezt az elgondolást nem pusztán a „kreatív” ipar egyik ágensének vélelme – és globális kampányának hatékonysága – támasztja alá, hanem a világtól való valamiféle távollét tudatának általánossága/általános tudata is.

Hol van a világ?

Miért gondolják számosan azt, hogy a világ „messze” van? Mindig „messze” volt a világ? Ha korábban „közelebb” volt, hogyan került „messze”? *Hol van a világ...?!*

A világ valahol máshol, „kint”, „messze” van. Ott, ahol a „dolgok történnek”, a „külvilágban”. De a világ nem volt mindig ilyen „messze”. Valójában ma sincsen, de világtudatunk, világtapasztalatunk valamilyen módon a távolba helyezi. A távolságnak ez az átható érzete megítélésem szerint a növekvő médiumhasználat következménye. „Jelenleg a bennünket és a világot érő üzenetek legtöbbje sík felületek kisugárzásaként ér bennünket” – összegzi Vilém Flusser a tőle szokott iróniával az ezredfordulóra kialakult állapotot (Flusser 1992: 60).

A világ – van. Nem a távolban, hanem mindenütt, ahol ember van. A világ közelségének kérdése kapcsán ezért arra is rá kell kérdeznünk: mi is a világ? Még akkor is fel kell vetnünk ezt a kérdést, ha kétségeink vannak megválaszolhatóságát illetően. Hiszen meghatározható-e a határtalan; a lények, dolgok, jelenségek és vonatkozások végtelensége?

4 Az előadások egy része olvasható a BULDÓZER. Médiaelméleti antológiában (Ivacs és Sugár 1997).

Ennek ellenére régtől fogva számos művészi és teoretikus kísérlet született. A legrégebbiek ezek között költői művek, lévén hogy a világot, a világ viszonyait a költészet képes a legteljesebben szóhoz juttatni. Ezt egy kortárs költemény példája, Borbély Szilárd *Hogy a világ mégsem több...* című verse világítja meg:

*Hogy a világ mégsem több, mint az a néhány emlék,
Ami néha felbukkan (bennem). Képek, szagok, ízek,
Szavak, amelyek benne vannak (ezekben) az emlékekben.
Emberek, állatok, tárgyak, színek és más egyéb,
Elmúló, elillanó dolog. Az emlékezés bősége vagy
Szegénysége, mindaz, ami összeköti azt, aki vagyok,
Azzal, aki voltam. Az emlékeim, amelyekben benne
Van a világ, az, ami volt, amit én kötök össze azzal,
Ami most van. Elbizonytalanít, hogy csak ennyi, csak
Ez, hogy nem más. Megrettent, milyen illanó,
Visszahozhatatlan, jelentőség nélküli. Az emlékeim,
amelyekben benne vagyok (én), a világ, az eljövendő,
az emlékek emléke. Ez a vándorló árnyék, a felejtés,
a gondolat, amely mindezt megszépíti.*

Borbély Szilárd (1999): *Ami helyett*. Pécs: Jelenkor.

A világ itt „[...] néhány emlék [...] Képek, szagok, ízek, / Szavak, [...] Emberek, állatok, tárgyak, színek és más egyéb, / Elmúló, elillanó dolog. [...] Az emlékeim, amelyekben benne / Van a világ, az, ami volt, amit én kötök össze azzal, / Ami most van. [...] Az emlékeim, amelyekben benne vagyok (én), a világ, az eljövendő, / az emlékek emléke”.

Világ csak az ember számára világ. A világ viszonylatokban van. Csak viszonylatok viláagaként adódik számunkra. Olyan viszonylatok rendszerében, melynek magunk is része vagyunk. Amelynek a viszonylatok *elgondolása* (az emléke) is része.

A világ, a mindenség, a valóság nem fogható fogalmak hálójába. Nem határozható meg. A világot nem lehet definiálni, mert éppen finalitásának hiánya, a határtalansága a legelemibb ismérve. Az antik filozófiában ennek belátását Lucretius fogalmazta meg: „[...] nincs széle se [...] az egésznek / s nincs mértéke, se vége, akárhol állsz, a világnak. / Mert bármely táján álljon meg benne akárki, / Minden irányban a végtelenség tárul elébe” (Lucretius 1997: 956–996).

Ennek ellenére a filozófia időről időre megkísérli a világ láttán és hallatán érzett csodálattal fogalmilag megragadni. Kísérlete során többnyire határokba ütközik: a határtalanságba⁵ és nyelvének határaiba. A modernitásban pedig ezek mellett még továbbiak is megjelennek: a tudományosság és a diszciplinaritás (teológia, kozmológia etc.) határai. A régi filozófiában ilyen határokat nem érzékeltek. Seneca a 90. levelében arról ír, hogy: „A filozófia [...] közli velünk az egész természet és önmaga ismeretét. Fölvilágosít az istenek mivoltáról. Ez az ő hivatása, amelynek útján nemcsak egyetlen város szentélye, hanem az összes istenek roppant temploma, maga a világ föltárul előttünk [...]” (Seneca 1906: 90, 26–28).

5 „A filozófólok határok, behatárolások, definíciók után kutat, terminusokat keres. Csak a határok előtt válik számára egy dolog érthetővé. Aminek nincs határa, ami határtalannak látszik, nem fogható fel” (Böhringer 2012: 49).

Heidegger a maga „világmeghatározását” *A dolog* (Heidegger 2000) és az *Építés Lak/oz/ás Gondolkodás* (Heidegger 2003) című előadásában fejti ki. Ennek során filozófiai nyelvezete – mint írásai esetében oly gyakran – költőivé válik. A költőség korántsem idegen a filozófiától, antik kezdeteinél éppúgy jelen van (Parmenidész), mint számos középkori vagy modern művelőjénél (Emerson, Nietzsche). Így képes fogalmi-definitív határain túlmenve olykor a nyelvi komplexitás költői hőfokát elérni.

Heidegger a világot egy dinamikus *négyezet*ként írja le: „Föld és ég, isteniek és halandók jámbor egyrétűségének sajátta tevő tükör-játékát világnak nevezzük” (Heidegger 2000: 69), illetve: „[...] a négy: föld és ég, az isteni és a halandó egybetartozik” (Heidegger 2003).⁶ A négyezet egyes összetevőit külön-külön is meghatározza:

A föld a szolgálva hordozó, a virágba borulva gyümölcsshozó, beleér az ásványokba és a vizekbe, fölemelkedik a növényekbe és az állatokba. [...]

Az ég a nap ívelő pályája, a változékonyan keringő hold, az égbolt váltakozó fényessége, az évszakok és változásai, a nappal ragyogása és az alkony, az ég sötétje és szikrázása, az időjárás melege és zordsága, a felhővonulás és az éter kéklő mélysége. [...]

Az isteniek az istenség intő hírnökei. [...]

A halandók az emberek (Heidegger 2000: 69).⁷

Ami Heideggernek ebben a világmeghatározásában különösen figyelemre méltó, az az, hogy a négyezet összetevői között médiumok is vannak: *az isteniek mint az istenség intő hírnökei*. Heidegger négyezetét elemezve Detlef B. Linke ezekről a médiumokról megállapítja, hogy „Az isteni hírnökök messzemenően elfoglalták Isten helyét” (Linke 1986: 295).⁸ És azt is hozzáfűzi, hogy „McLuhan [...] ezt a kommunikációs korszakra nézve az egész Földre átfogó érvénnyel diagnosztizálta” (i. m. 295). Később Heidegger maga is hasonló belátásra jut: „ami ma számunkra a világot jelenti, információk technikai eszköztárának áttekinthetetlen kuszasága, amely az érintetlen *fűzisz* elé került és elfoglalta ennek helyét, működésében pedig már csak számításokkal hozzáférhető és irányítható” (Heidegger 1993: 62).⁹

6 A hivatkozott kiadások fordításait esetenként módosítottam.

7 „A föld a szolgálva hordozó, a virágba borulva gyümölcsshozó, beleér az ásványokba és a vizekbe, fölemelkedik a növényekbe és az állatokba. Ha földet mondunk, hozzágondoljuk a másik hármat is, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

Az ég a nap ívelő pályája, a változékonyan keringő hold, az égbolt váltakozó fényessége, az évszakok és változásai, a nappal ragyogása és az alkony, az ég sötétje és szikrázása, az időjárás melege és zordsága, a felhővonulás és az éter kéklő mélysége. Ha eget mondunk, a másik háromra is gondolunk, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

Az isteniek az istenség intő hírnökei. Szent működésükben jelenik meg az Isten a maga jelenvalóságában, vagy vonja vissza magát rejtettségébe. Ha istenit mondunk, hozzágondoljuk a másik hármat, mégsem gondoljuk el a négy egységét.

A halandók az emberek. Azért hívják halandóknak őket, mert képesek meghalni. Meghalni azt jelenti, hogy a halált mint halált birtokoljuk. Csak az ember hal meg, jöllehet míg a földön él, folyamatosan az isteni előtt marad. Ha a halandókról beszélünk, máris hozzágondoljuk a másik hármat, mégsem gondoljuk el a négy egységét” (Heidegger 1949: 69).

8 Ennek kapcsán Linke fontosnak tartja azt is megjegyezni, hogy „Heidegger egyedülálló módon gondolkodott el Isten ön-elrejléséről és ön-megvonásáról és megpróbálta kibírni ezt az ön-megvonást anélkül, hogy az Isten nevét sietősen az előhírnökeire adta volna” (Linke 1986: 295).

9 A görög *fűzisz* szó, amelyből a modern fizika szó is ered, a természetet jelenti; Heidegger szerint/értelmezésében azt, ami magamagától áll elő.

Médiaink közvetítik a „világot”, de – közvetítőként – közénk és a világ közé ékelődve működnek. Miközben közvetítik a ’világot’, egyúttal el is távolítják. A közvetlen megtapasztalás helyett *közvetett, közvetített* tapasztalattal járnak.

A mediatisált világ paradox volta a mottóként idézett gondolat parafrázisával összegezhető: a világ távolsága olyan mértékben nő, amilyen mértékben *közvetítik*.

A médiumokra általános érvénytel áll az, amit Borges a beszédmédium művészetéről, a retorikáról megállapított: „[...] ékként működik. Pedig hídnak, útnak kellene lennie [...]” (Borges 1999: 145).

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelte közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L’Harmattan.
- Borbély Szilárd (1999): *Ami helyett*. Pécs: Jelenkor.
- Borges, Jorge L. (1999): *Válogatott művei IV. Az ősi kastély*. Budapest: Európa.
- Böhringer, Hannes (2006): *Szinte semmi. Életművészetek és más művészetek*. Budapest: Balassi, BAE Tartóshullám. Interneten: http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_szintesemmi.html.
- Böhringer, Hannes (2012): Ó, a filozófia! *Pannonhalmi Szemle* (4): 49–53.
- Ivacs Ágnes és Sugár János (szerk.) (1997): *BULDÓZER. Médiaelméleti antológia*. Budapest: Media Research Alapítvány. Interneten: <http://mek.niif.hu/00100/00140/html/> (letöltve: 2012. 11. 13.).
- Eisenstein, Elisabeth L. (2005): *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Flusser, Vilém (1992): Képeink. 2000. *Irodalmi és művészeti folyóirat* (február): 60–61. Interneten: <http://intermedia.c3.hu/mszovgy1/flusser2.htm> (letöltve: 2012. 11. 22.).
- Heidegger, Martin (1993): Állomások. Görögországi útinapló III. *Pannonhalmi Szemle* 1(4): 59–64.
- Heidegger, Martin (2000): A dolog. Brémai előadások (IV/1.) – 1949. *Világosság* 41(2): 59–77.
- Heidegger, Martin (2003): Építés Lak/oz/ás Gondolkodás. In *Utóirat, Magyar Építőművészet melléklete*. Interneten: <http://server.filozofia.bme.hu/~kerekgyarto/A%20modern%20utan/Frampton,%20regionalizmus%20cikkek/Heidegger-EpitesLakozasGondolkodas.doc>.
- Linke, Detlef B. (1986): Heideggers Mandala. *Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft* 93(2): 286–300.
- Lucretius, Titus C. (1997) *A természetéről*. Budapest: Kossuth.
- McLuhan, Marshall (1951): *The Mechanical Bride. Folklore of Industrial Man*. New York: Vanguard.
- McLuhan, Marshall (1995): *Understanding Media. Die magischen Kanäle*. Dresden, Basel: Verlag der Kunst.
- Marshall, McLuhan (2001): *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Budapest: Trezor.
- Seneca, Lucius A. (1906): *Erkölcsei levelek I–II*. Budapest: Franklin.
- Tillmann J. A (1997a): *Távkertek. A Nyugalom tengerén túl*. Budapest: Kijárat. Interneten: <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/tavkerterek/nyugalom.html> (letöltve: 2012. 11. 13.).
- Tillmann J. A. (1997b): A terjedő elektronikus elragadtatás. *Balkon* (6): 5. Interneten: <http://www.c3.hu/~tillmann/irasok/muveszet/e/el.html> (letöltve: 2012. 11. 13.).
- Tillmann J. A (2007): *A Ladomi lelet*. Budapest: Palatinus. Interneten: <http://nepek.wordpress.com/> (letöltve: 2012. 11. 13.).
- Windt, Edgar (1984): *Heidnische Mysterien in der Renaissance*. Frankfurt: Suhrkamp.